

Az anekdota színeváltozásai

GINTLI TIBOR: *PERÚJRAFELVÉTEL. ANEKDOTIKUS ELBESZÉLMÓD ÉS MODERNség A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK MAGYAR PRÓZÁJÁBAN*

Az én érdeklődésemet leginkább azért keltette fel a Gintli Tibor tanulmányait egybegyűjtő kötet, mert az anekdotikus elbeszélést mint nyelvi magatartást értelmezte a szerző. Ezt az általam is kiemelt érdeklődést tudnám leghitelesebben közvetíteni más olvasókhöz. A szerző oly módon rekonstruálta ezt a poétikai formációt és annak hatástörténetét, hogy a jelen irodalmi fejleményeit is értelmezni segítsen, sőt, esetleges jövőbeli irányokat is megsejdítsen. Gintli Tibor hisz abban, hogy az irodalmi hagyományt csak az tartja életben, ha folyamatosan megújítják, és ebből következően a kreatív alkotói teljesítmények mint performatívumok hatnak a narratív formákban. A gondolat lényege az, hogy nem a sablonszerűen rögzített műformák cserélgetése, hanem az alkotóerő által létrejött művek alakítják visszamenőleg is a kánont és az irodalomtörténet-írást a befogadás során. Mint az igazán jó könyvek, továbbgondolásra is késztetnek.

Gintli Tibor könyve két részre tagolódik. Az első felében rendkívül alapos elméleti tanulmányokat olvashatunk. A második részben szerzői életpályákban interpretálódik az anekdotikus alkotás. A szerző megkülönbözteti egymástól az anekdota műfaját és az anekdotikus elbeszélési módot. Azt is, amikor pusztán egymás mellett szerepel a modernségre utaló narratív sajátosság és a hagyományos anekdotikus-ság [ebben az esetben éppen hogy csökkenhet az anekdotikus hagyomány eleven tradícióban tartása], valamint azt, amikor a kölcsönhatás következtében megújul az anekdotikus formakultúra.

Hangsúlyozza: a narratív szólam minémúsége a meghatározó. Tehát nem az anekdotikus témák a jelentősek, nem a műben megjelenített világ, hanem a poétikai szempont, amibe az eszmetörténeti, társadalmi konvenciók keltette szemléletek is belejárzanak. A poétika nem morfológiai jellegű, hanem kulturális, elevenen alakuló kontextusba kerül. Ebből következik, hogy a kötet címének – *Perújrafelvétel* – poétikai jelentése van. A különféle művészi írásmódok mindegyike mint szemléletváltó irodalmi episztémé igazolja a poétikai perújrafelvétel jogosultságát. Mert különféle világok épülnek fel általuk a nyelvben, de a változás alapjaiban mégis közősek. Ezért kerülnek tárgyalásra a könyvben. Ily módon, mint minden igazán jó könyv, továbbgondolásra, további példák keresésére is serkenti az olvasóját.

A közelmúlt ideologikus magyarázata az anekdotát az állásfoglalás megkerülésének cinikusan és elvtelenül humorizáló, felületes formájaként utasította el. Gintli Tibor azért írta a könyvét, hogy érvénytelenítse ezt a megbélyegzést. Eszerint a műfaj történetét nem a területi elv reprezentációjaként kell elgondolnunk, sokkal inkább a nyelvi létmód és korszakváltó mentális folyamatok összjátékaként. Arra érdemes figyelni, hogy a hangnem, látásmód miként kapcsolódik össze a közlésmód hagyományának változásaival. Viszont fontos hozzátenni, hogy leginkább a modern irodalmiságra hivatkozók zárták ki az anekdotát a komolyan vehető műformák köréből, de nem irodalmi, hanem társadalmi korszakosságokra hivatkozva. Gintli

a poétikai forma megújítását mintegy a szemlélet inverzéből vezeti le. Amíg a 19. században a társadalom egészére nézve affirmatív, addig a 20. században már kritikai attitűdjé lett az anekdotának. Nem a társadalom többségének nevében szól, hanem annak marginális szférájából – mind szociális, mind érzelmi szempontból. Ennek a változatait mutatja be később Gintli Tibor különféle kanonizált életműveket tárgyalva. A XIX. századi anekdotizmusra jellemző kedélyesség a modernség időszakában összetettebbé válik. Ez részben annak köszönhető, hogy a derű más szemléletmódokkal, illetve hangnemekkel vegyülve olyan rétegzett minőségeket alkot, mint a melankolikus életöröm [Krúdy], az erotika, vitalitás és mámor [Móricz], az akasztófahumor [Cholnoky] vagy a létezés irracionális voltára reflektáló játékos irónia [Kosztolányi], a familiaritás és a feloldhatatlan magány [Márai]. Az anekdotikus derű azáltal is elmélyült formát ölt, hogy több szerző esetében [Tersánszky, Krúdy stb.] a létezés öröme úgy felel meg, hogy reflexív jelleget is kap. A derűnek ez a változata közel áll Esterházy Péter prózájának ahhoz a sajátosságához, amelyet Mészöly Miklós ontológiai derűnek nevezett.

Az anekdota legfontosabb jellemzőit külön fejezet mutatja be. Élőbeszéd, az elbeszélőkedv érződő megnyilvánulása, humor, különös figurák szerepeltetése, az elbeszélőnek az olvasóhoz és a szereplőkhöz fűződő familiáris viszonya.

Kiemelten fontosnak tartom a kötet egy közbeékelte fejezetét, amelyben a szerző nemzetközi összehasonlításba helyezi a magyar műfajt. Nevezetesen az anekdotát az orosz–ukrán hagyományú szkáz-formulával veti össze a formalista Eichenbaum fejtegetéseivel vitatkozva. Gintli Tibor az oralitást mint poétikai eredetet központi jelentőségűnek tartja, de finom különbségtevással hívja fel a figyelmet arra, hogy ez nem csak az anekdotikus elbeszélés módra jellemző. A könyv állításai alapján úgy gondolom, hogy a szkáz egyszerre konkrétabb és elvontabb az anekdotánál. Gintli írását olvasva-továbbgondolva világosodott meg bennem például az, hogy Parti Nagy Lajos egyes prózai művei nem az anekdotához, sokkal inkább az orosz hagyományhoz kötődő karakterképző szkázhoz tartoznak. Érdekes, hogy a magyar posztmodernhez sorolt szerző inkább Leszkov és Gogol poétikájához csatlakozik, mintsem még az ezredfordulón is nagy becsben tartott Kosztolányi Dezső vagy éppen Tersánszky Józsi Jenő alkotásmódjához. A rontott nyelv vagy az alulművelt szereplő-elbeszélő központba állítására már Farkas Zsolt is felhívta a figyelmet Parti Nagy Lajos és Kukorelly Endre írásairól szólva. Még azt is továbbgondoltam a könyv olvasása közben, hogy a posztmodern szövegszerűséget hangsúlyozó írásmódjának több köze lehet Cholnoky Trivulzio-novelláihoz, mint Kosztolányiéhoz vagy Krúdyéhoz. A szerző és az elbeszélő – mint hangsúlyozott textuális funkció – elválik a Trivulzio-novellákban Cholnokynál.

Nagyon jó, hogy Gintli szóba hozta az apophotegma régi fogalmát mint az anekdota egyik eredetét. Úgy vélem, hogy Tandori Dezső blogszerű írásai vagy kóanjai vagy a *Hérekleitosz emlékoszlop* című vizuális költeménye alapján nem tartozik az anekdotahagyományhoz, míg Esterházy Péter például odatarozik. Tandori Dezső nem posztmodern, hanem „velejeig” modern szerző. Az aforizma reflektivitásából, ismeretelméleti horizontból indul ki írásművészete, nem az emocionális-akarati szempontokat magában foglaló életbölcesség iránt fogékony apophotegmából.

Persze Gintli Tibor tézisének megvédése és igazolása végett a külföldi és belöldi értelmezési hagyományok kritikai bemutatását is elvégzi. A magyar értekező-

ket is sorra veszi az anekdota védelmében, utal többek között Rónay György és Alexa Károly írásaira is. André Jolles (*Einfache Formen*) szellemében úgy fogalmaz, hogy az anekdota mint egyszerű forma egy meghatározott szemléletmód, szellemi foglalatosság és a belőle fakadó visszatérő nyelvi gesztusok összessége. V. Weber szerint kétfajta anekdotáról beszélhetünk. A történelmi összefüggéseket szimplifikálóról és a befogadó aktivitását növelőről. Kifejezetten a posztmodern anekdotával kapcsolatban említődik meg Hans Blumenberg *Glossen zu Anekdoten* című írása. Eszerint az anekdotának ez a változata ironizálja, többértelműsíti a tudományos rendszereket és a történetfilozófiákat, ezekkel szemben egyfajta ellensúlyként működik. Az anekdota nem korszerűtlen, alkalmas lehet arra, hogy poétikai újítás alapjául szolgáljon.

Az anekdota és az anekdotikus narráció közötti összefüggés az anekdota műfajának orális jellegéből adódik. De vigyázat! Az orális eredethez más formák is tartoznak, például a publicisztika. Hogy közel hozzam a mindennapi megértéshez a közeget – szintén továbbgondolva Gintli értelmezését –, elmondhatom, ez a nagy dumások, a lezserek műformája! Kitérők, poénok stb. A kvaterkázás beszédhelyzetét képzeljük el, komótos kitérőkkel, kedélyes elkalandozásokkal. A beszéd ez esetben nem kivételes alkalma a megszólalásnak. Minden és mindenki közvetlenül ismerős. Elbeszélőnek az olvasó és a szereplői is. Utóbbiak is személyes viszonyban állnak, nincs bonyolultság. [Ez sem tandoris, ő ugyanis azt mondta, az irodalom „bonyi”, tehát ez nem anekdotikusan vicces, élcesen, hasadásosan bonyolult inkább.] Kényszeres vagy paranoid alkat sem lehet jó az anekdotában, mert túlságosan szertartásos, aggályosan szorongó. Ennyit gondoltam a könyv alapján a pszichológia hermeneutikájából. Az anekdota világa valahogy inverz a többi művészeti forma axiológiájához képest. Képzeljük el, hogy Pilinszky János nem elvont tárgyiaságú, hermetikus költeményei miatt vált volna halhatatlanná, hanem mondén, presszóbeli társalkodásától. Nem a depressziós komoly arcára emlékeznénk, hanem arra, hogy a nevetésbe halt bele, az ezt okozó szívrohamban a Kútvolgyi kórházban, amivel szórakoztatni akarta a főorvost vizit közben. Vagy gondoljunk Nemes Nagy Ágnesre, amikor Szántó Piroska azt mondta róla, a személytelen költészet nagy alakja ott-hon az anekdotikus Jókait szerette olvasni. [*Kalligram*]

PAYER IMRE

